

Dodelijke kritiek

Wanneer neemt kritiek obsessief bezit van de ziel? Wat is de rol van de waarheid als het gaat om de gekwetste psyche van de bekritiseerde? Over dikke huiden, afhankelijkheidsrelaties en een leeggepompte maag.

‘Par cruauté du réel, j’entends d’abord, il va sans dire, la nature intrinsèquement douloureuse et tragique de la réalité.’¹

Vergeet de eskimo’s en hun sneeuw.² Interessanter zijn de Romeinen, die zeer veel woorden kenden voor doodmaken, en de Nederlanders, die minstens honderd uitdrukkingen gebruiken voor afkeuren.³ Waar kan men beter het fenomeen van de dodelijke kritiek bestuderen dan in het land waar de mening heerst dat men van Dodelijke Kritiek de waarheid kan leren kennen en een betere moraal krijgen? (Onder andere iemand eens flink de waarheid zeggen, een geducht lesje geven, mores leren.)

De meeste kritiek kun je makkelijk verwerpen of verwerken. Als iemand tegen je zegt: ‘Je bent een akelige groene trol’, dan is dat erg (blijkbaar heeft iemand op dat moment weinig affiniteit met je gevoelsleven en uiterlijk) maar niet waar en het kan genegeerd worden. Als iemand tegen een mooie vrouw zegt: ‘Je bent een ijdel leeghoofd’, dan kan ze dat afschudden door te zeggen: ‘U spreekt zich tegen, mijn vriend, ik zou wel erg dom moeten zijn om niet ijdel te zijn’ (want de ene erge waarheid kan weersproken of gecompenseerd worden door een andere, belangrijkere waarheid).

Ook de betrapte leerling die zijn scriptie overgeschreven heeft van het internet, kan de erge en ware kritiek van de docent verwerken als hij maar voor zichzelf erkent dat hij de scriptie gejat heeft.

Wanneer is kritiek dan dodelijk? Wanneer kan iemand de kritiek niet meer uit zijn systeem verwijderen, en neemt de kritiek obsessief bezit van zijn ziel?

In zijn essay over de intrinsieke wreedheid van de werkelijkheid⁴ stelt de Franse filosoof Clément Rosset dat het onvermogen tot het overwegen van een kritische waar-

¹ ‘Onder wreedheid van de werkelijkheid versta ik uiteraard in de eerste plaats de intrinsiek pijnlijke en tragische aard van de werkelijkheid’ (Rosset 1998).

² Volgens de Sapir-Whorfhypothese reflecteert de taal van een cultuur de preoccupaties van die cultuur. Wat je ook van die hypothese mag vinden, het is twijfelachtig of eskimo’s negen woorden voor sneeuw hebben, in ieder geval

is het geen ondersteuning voor de hypothese, want het Engels heeft meer woorden voor sneeuw.

³ Brouwers 1973.

⁴ Rosset 1998.

heid een noodzakelijke voorwaarde is voor alle stupiditeit. Het kan moeilijk zijn als iemand kritiek op je uit, maar nog veel moeilijker is het om onder ogen te zien dat die kritiek misschien wel terecht is. Zonder een onvermogen om de kritiek als waarheid onder ogen te zien, mist dodelijke kritiek haar wrede psychotoxische uitwerking.

Men kan verschillende tegenwerpingen tegen de stellingen van Rosset inbrengen. Zo heeft kritiek soms ook een dodelijk effect als het niet waar is. Er kunnen meerdere factoren zijn die maken dat onware kritiek dodelijk is.

Ten eerste als de ontvanger niet kan onderscheiden of de kritiek waar of onwaar is. Hij of zij blijft steken in een obsessieve groef en wentelt zich in de gedachte ‘hoe erg en onrechtvaardig de kritiek toch wel niet is’, zonder een serieuze gedachte te wijden aan het waarheidsgehalte van de kritiek.

Een tweede factor die hierop van invloed is, is de relatie tussen de criticus en de bekritiseerde. De meeste dodelijke kritiek wordt niet uitgewisseld tussen recensent en kunstenaar maar tussen geliefden. Geliefden zijn daar ook beter in. Geliefden vertellen elkaar ook erge dingen die niet waar zijn. Onder geliefden is ook onware kritiek dodelijk omdat geliefden van elkaar afhankelijk zijn voor hun zelfgevoel.

Ondoordringbaar karakterpantser Sommige mensen zijn onaantastbaar voor kritiek en het lijkt beslist onaannemelijk dat al die mensen waarheidsminnaars zijn. Zo zijn er schrijvers in Nederland die bekendstaan om hun dikke huid. Voor een typering van deze schrijvers ga ik even voorbij aan het feit dat psychologische generalisaties zelden geheel opgaan. Deze schrijvers beschrijven even gemakkelijk de lucht als de dood en schrijven ‘leuke verhalen’. De boeken geven je als lezer vooral veel structuur; maar uiteraard niets anders dan oppervlakkige misvattingen over levende gekwetste mensen. In hun boeken moet je dus niet zijn als je iets te weten wilt komen over de redenen van hun onaantastbaarheid.

Sommige psychiaters hebben semi-interessante, maar zelden door persoonlijk onderzoek onderbouwde veronderstellingen over het karakter van dit soort schrijvers. Meestal gaan die hypothesen over hun contactgestoorde, ondoordringbare (in psychiatrisch jargon: narcistische) karakterpantser. Het is bij vele psychiaters net als bij vele critici: het is ook nooit goed. Belangrijker is dat deze verklaring vanuit narcisme minder discriminerende verklarende waarde bezit dan een sociaal-economische verklaring; er zijn immers vele ‘narcistische’ schrijvers, maar alleen die in het buitenland verkopen zijn onaantastbaar voor dodelijke Nederlandse kritiek. Als je al iets over het denken en voelen van onaantastbare mensen wilt zeggen, dan dit: de waarheid deert de rijken en machtigen minder, vandaar dat deze groep vaak neigt naar een ouderwetse postmoderne filosofie, waarin de waarheid er niet zoveel toe doet.

De stelling van Rosset – dat het onvermogen tot het overwegen van een kritische waarheid een noodzakelijke voorwaarde is voor alle wrede gevolgen ervan – gaat blijkbaar niet op als er sprake is van een afhankelijkheidsrelatie. Daarom zijn schrijvers die door een letterkundig fonds worden gesubsidieerd minder kwetsbaar dan toneelmakers.

De meeste dodelijke kritiek wordt niet uitgewisseld tussen recensent en kunstenaar maar tussen geliefden. (...) Geliefden vertellen elkaar ook erge dingen die niet waar zijn

Ter zijde: er bestaan veel misverstanden over de expertise van psychiaters. Deze misverstanden zijn ontstaan zowel door psychiaters met de neiging tot hypothesen waarvoor geldt: 'Too much is proven from too little', als door een jammerlijk onnozele onwetendheid in de buitenwereld over het beroep. De enige expertise van psychiaters op het gebied van dodelijke kritiek bestaat uit klinische ervaring met personen die ontregeld raken door kritiek en daardoor naar een psychiater worden verwezen, hetgeen regelmatig doch niet vaak voorkomt. Nogmaals, het zijn geliefden en ex-geliefden die de experts zijn op het gebied van geven en ontvangen van dodelijke kritiek. Het aanhoren van gekanker op een ex is een van de emolumenten van het psychiatrisch beroep en komt heel wat vaker voor dan het aanhoren van gekanker op een kunstcriticus. De psychiatrische patiënten zijn een selectie, de meeste mensen komen de dodelijke kritiek al of niet te boven zonder een psychiater te zien.

Uit de verhalen in de spreekkamer blijkt wel dat vrijwel alle soorten mensen ontregeld kunnen raken door kritiek en dat aan dodelijke kritiek een gevende en een ontvangende kant zit.

Toxische empathie Hoe moet een kritiek geformuleerd worden om dodelijk te zijn? Het moet erg en waar zijn. Dat is noodzakelijk voor alle overtuigende kritiek maar niet voldoende voor dodelijke kritiek. Het is moeilijker dan dat. Je kunt elke werkende moeder ontregelen door te zeggen dat ze een slechte moeder is – het is erg en veel werkende moeders voelen zich om duistere redenen ook aangesproken. Maar de verdediging wordt al jarenlang humeurig, door vrouwelijke columnisten in **Opzij** zeurderig, beargumenteerd: 'Alleen vijandige vrouwenhaters zeggen dat, ik ben wel goed genoeg als moeder en ik voel me alleen zo schuldig omdat ik zo perfectionistisch ben' (alsof perfectionisme een deugd is).

Om werkelijk effectief en dodelijk te zijn moet de kritiek een inhoud én een stijl-vorm hebben die dit soort compensatoire verdedigingsmechanismen uitschakelt. Ik zal enkele stijlvormen beschrijven.

In de eerste stijlvorm – toxische empathie – wordt de afkeuring, langs de verdediging, toegediend door een 'goed met je voorhebbende vriend' of 'een serieuze criticus, die zich grondig in je werk heeft verdiept'. Een voorbeeld van dodelijke kritiek die tot een zelfmoordpoging en het leegpompen van een maag op de eerste hulp leidt, betreft een zestienjarig meisje dat tegen een vriendin zegt: 'Wat sneu voor je dat Joey niet ziet hoe lief je bent en alleen doordat je zo dik bent liever met mij dan met jou wil vrijen.'

Een ander voorbeeld gaat over een schrijver die met moeite een stuk heeft geschreven. Bij het herlezen van zijn stuk nemen de zinnen in zijn fantasie de vorm aan van 'achter elkaar gestapelde dode ratten'. Maar door enkele ingrepen – een snedige wijziging, een grap en wat aanvullende ideeën – gaat de tekst toch leven. Hij stuurt het op naar een vriend. Maar de goede vriend blijkt een fijne neus te hebben voor de onvoldoende gemaskeerde onzekerheid van de schrijver en zegt: 'Je bent erg dapper want je hebt je best gedaan – en wat mij betreft ben je daarin

geslaagd – om een erg belangrijk en uiterst complex probleem systematisch te bespreken. Het enige minpuntje is dat sommige passages in je stuk bestaan uit zinnen die eruit zien als achter elkaar gestapelde dode ratten.' Weg vriendschap.

De tweede techniek om iemand dodelijk te verwonden concentreert zich op iemands ware bedoelingen. Deze techniek is makkelijk en komt in veel kunst- en literatuurrecensies voor. Er zijn twee varianten: (1) men kan als recensent eerst de bedoelingen van de kunstenaar ontmaskeren en vervolgens stellen dat er achter die zogenaamde goede bedoelingen slechte of waardeloze bedoelingen schuilgaan; (2) maar even dodelijk is het om na het ontmaskeren van de bedoelingen aan te tonen dat de kunstenaar in zijn bedoelingen is mislukt.

Een voorbeeld van de eerste variant. Een socioloog die bekendstaat als iemand die streeft naar fatsoen, slaagt erin een heel boek te schrijven met de titel **How to be good**. De criticus schrijft: 'Het boek is prachtig uitgegeven, maar bij nauwkeurig lezen blijkt dat de schrijver eigenlijk een boek heeft geschreven dat niet integer is en dat ruikt naar een slecht geweten. De vraag "waarom de schrijver hiermee worstelt" is een bron voor speculatie, maar wat de reden ook is: het moge duidelijk zijn dat het onderwerp tot zinloos tijdverlies leidt, want het goede bestaat niet.'

Een voorbeeld van de tweede variant: 'De maker heeft geprobeerd om de tragische onverenigbaarheid van hartstocht en vriendschap op het toneel gestalte te geven. Maar meer dan wat danspasjes, wat ruzies en zwetende neukbewegingen hebben we niet gezien. De voorstelling lijkt onbedoeld het slachtoffer geworden van zijn eigen thematiek: mislukte pogingen.'

Er zijn meer technieken om dodelijke kritiek toe te dienen, zoals de goed onderbouwde valse beschuldiging en het doen schijnen van een vals licht over iemands intenties, maar dit werkt alleen bij afhankelijkheidsrelaties en als er een grond van waarheid zit in de valsheid. Maar ook een dwingende metafoor is effectief. Zo reageert een schrijver op kritiek van een collega: 'Zelfs de koene adelaar, fier in het wolkendek cirkelend, kan zich soms storen aan het gepiep van een diepvrieskuiken dat aandacht probeert te trekken.' Of bij de bespreking van een joods boek: 'Deze schrijfster laat zich vast het liefst in haar natte dromen bespringen door dr. Mengele.' Plat maar dodelijk.

Blijvende ongerustheid Aan de ontvangende kant is de achtergrond van dodelijke kritiek een beetje saai. De meeste mensen dragen om hun persoon een schil van ijdelheid. Die bestaat uit een gedachtewereld vol zinnen die mensen tegen zichzelf en tegen anderen zeggen. Deze zinnen vormen een antwoord op alle minachting, afwijzing, afkeuring en beschuldigingen die de mens in zijn leven tegenkomt. Omdat minachting, afwijzing en beschuldigingen meestal niet voortkomen uit een evenwichtige afweging van de werkelijkheid, maar vaker het gevolg zijn van een onderdrukkingsstrategie, zijn de antwoorden meestal overdreven en meestal niet de moeite waard.

Om iemand grondig te raken en een langdurig rotgevoel te bezorgen moet je eerst door de schil van ijdelheid heen dringen en die bovendien tijdelijk buiten werking stellen. Om dat te bereiken moet je eerst weten waar de ijdelheid op rust.

Een makkelijk voorbeeld. In een column roept de schrijver een beeld op van een minnaar die om onbegrijpelijke redenen weer eens geheel onverdiend door een

vrouw in de steek is gelaten. Het is literatuur, geen werkelijkheid. Maar om de schrijver te raken moet eerst de ijdelheid worden uitgeschakeld. Een veel toegepaste manier van critici met weinig finesse is om op de persoonlijke werkelijkheid te wijzen. Niemand weet waarschijnlijk beter dan de schrijver dat hij ijdel is en voor zijn dood zo veel mogelijk vrouwen tot erotische samenwerking wil bewegen. Als men de schrijver aanvalt op zijn ijdelheid, kan hij dit gemakkelijk met een schuldig gezicht beamen. Als er wordt gewezen op zijn seksuele enthousiasme, dan kan hij gemakkelijk riposteren met de tekst: 'Er is een aanmerkelijk aantal minder leuke hobby's. Een wijs mens stelt de redenen van zijn welbevinden niet ter discussie. Bovendien houden mijn seksuele activiteiten me jong en ijdel.'

Dus dat werkt niet.

Maar als je iets zou kunnen verzinnen wat bij de schrijver een blijvende ongerustheid creëert over de vraag of hij nog wel aan de vrouw komt, zou hij dat als een dodelijke kritiek kunnen ervaren en zich snel bekeren tot monogamie.

Vanuit ijdelheid halen mensen zich de stomste en onwaarste dingen in hun hoofd. Bijvoorbeeld dat ze recht hebben op geluk, op seks en op liefde

Hoe functioneel ook, er kleeft een groot nadeel aan ijdelheid. Vanuit ijdelheid halen mensen zich de stomste en onwaarste dingen in hun hoofd. Bijvoorbeeld dat ze er recht op hebben (wat iets totaal anders is dan willen) om gerespecteerd te worden, dat een criticus evenveel tijd moet besteden aan het lezen van een boek en het schrijven van een recensie als de schrijver heeft besteed aan het schrijven van een boek. Of in de wereld van geliefden: dat ze recht hebben op geluk, op seks en op liefde.

Terwijl de waarheid veel simpeler, banaler en wreder is dan men wil denken. Iemand vindt je toneelvoorstelling mooi of niet, je boek ontroerend of niet, je recensie scherp of niet, je wordt gerespecteerd of niet, iemand besteedt tijd aan je of niet, en er wordt van je gehouden of niet.

Alex Korzec is psychiater.

Literatuur

Brouwers L. (1973) **Het juiste woord**. Antwerpen: Standaard Uitgeverij, vijfde druk.

ROSSET, C. (1998) **Le principe de cruauté**. Parijs: Éditions de Minuit.